

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
Покренут 1953.

MATICA SERBICA
DEPARTMENT OF LITERATURE AND LANGUAGE

MATICA SRPSKA JOURNAL OF LITERATURE AND LANGUAGE
Established in 1953

Главни уредници

Академик МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ (1953–1978)
Др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ (1979–1994)
Др ТОМИСЛАВ БЕКИЋ (1995–1999)
Др ЈОВАН ДЕЛИЋ (2000–)

ISSN 0543-1220 | UDC 82(05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

Др ИСИДОРА БЈЕЛАКОВИЋ, секретар, др ЈОВАН ДЕЛИЋ,
др САЊА БОШКОВИЋ ДАНОЈЛИЋ, др СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ,
др БОЈАН ЂОРЂЕВИЋ, др ПЕР ЈАКОБСЕН, др МАРИЈА КЛЕУТ,
др ПЕРСИДА ЛАЗАРЕВИЋ ДИ ЂАКОМО, др ЖАНА ЛЕВШИНА,
др ГОРАН МАКСИМОВИЋ, др ДЕЈВИД НОРИС, др ПРЕДРАГ ПЕТРОВИЋ,
др ГОРАНА РАИЧЕВИЋ, др СВЕТЛАНА ТОМИН, др РОБЕРТ ХОДЕЛ,
др ВИДА ЏОНСОН ТАРАНОВСКИ, др САША ШМУЉА

Главни и одговорни уредник

Др ЈОВАН ДЕЛИЋ, дописни члан САНУ

КЊИГА СЕДАМДЕСЕТ ПРВА (2023), СВЕСКА 1

МАТИЦА СРПСКА

Др Нермин С. Вучељ

ПОБИЈАЊЕ ПЈЕРА БАЈАРА, ИЛИ – КАКО ДА ГОВОРИМО О КЊИГАМА КОЈЕ СМО ПРОЧИТАЛИ¹

Рад отвара научно-стручну полемику с Бајаровом теоријом критичке фикције коју француски аутор промовише и као универзитетски професор у свом раду са студентима и као књижевни критичар у бројним теоријским есејима. Средишњи предмет оспоравања француског теоретичара јесте есеј *Како да ћоворимо о књиџама које нисмо ћрочиићали?* (*Comment parler des livres que l'on n'a pas lus ?*, 2007), у којем аутор износи проблематичне закључке – да нема битне разлике између прелистане и прочитане књиге, да је обавештеност циљ нашег познавања књижевних дела, те да нечитање књига завређује истинску одбрану. Овај чланак настоји да оспори Бајарова гледишта не само из поменутог есеја, већ и да проблематизује свеукупан критички наук француског теоретичара смештајући га у контекст постмодернистичких књижевнокритичких стремљења која су књижевност отпредметила од саме књижевности.

Кључне речи: Бајар, критичка фикција, (не)читање, колективна библиотека, антиципирани плагијат.

1. Уводни подстицај за побијање Бајара. Пјер Бајар (Bayard), француски универзитетски професор, књижевни критичар и психоаналитичар, својом студијом *Како да ћоворимо о књиџама које нисмо ћрочиићали?* (*Comment parler des livres que l'on n'a pas lus ?*, 2007) смело и умешно је разобличио један интелектуални табу, потискиван једнако из личне сујете као и из страха од интелектуалне или научно-стручне компромитације: да неретко дискутујемо и аналитички судимо о књигама које нисмо прочитали, а о којима

¹ Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта *Романисћика и словенски језици, књижевносћии и кулћуре у конћакћу и дисконћакћу*, по Одлуци Филозофског факултета Универзитета у Нишу, бр. 1001-13-01, од 1. марта 2021. године. Ово истраживање је једним делом изложено на научној конференцији *Језици и кулћуре у времењу и ћросћору 10*, одржаној на Филозофском факултету у Новом Саду, 20. и 21. новембра 2021.

можемо имати чак подробна сазнања, ако су те књиге обавезни део опште културе и доброг образовања. Тако се, сматра аутор, наши дискурси о књигама добрим делом заснивају на репродуковању туђих дискурса о књигама. Међутим, закључци које Бајар изводи – да нема битне разлике између прелистане и прочитане књиге, да нечитање књига завређује истинску одбрану, те да он, иако професор књижевности, не ужива претерано у читалачкој делатности, дају подстицај за критичко-стручну полемику коју овај чланак настоји да покрене.

2. Предности и вредности нечитања књига, према Бајару. На почетку свог есеја, француски теоретичар обзнањује да је потребна храброст да се сруши један табу о књигама, онај да тајимо од других да неке књиге нисмо прочитали и да не смемо да устврдимо да је и нечитање књига добро и да нам чак не ускраћује могућност да говоримо аргументовано о ономе што нисмо прочитали. Табу о нечитању књига долази од *усвојених њринуда* („*contraintes intériorisées*“) које Бајар своди на три кључне: прва је *обавеза читања* („*obligation de lire*“) – читање се сакрализује преко листе канонизованих књижевних дела које морамо прочитати да се не бисмо обрुकали; друга је *обавеза читања књига у целости* („*obligation de tout lire*“) – недопустивим се сматра прелиставање књиге или њено читање на брзину; трећа је *њринуда обавезног читања књиге да би се о њој исправно говорило* („*obligation d’avoir lu un livre pour en parler avec un peu de précision*“) – што Бајар побија ставом да се страствено може говорити и о књизи коју нисмо прочитали и да је, „покаткад [је], штавише, пожељно да се књига не прочита у целости, па чак и да се уопште не отвори, да би се о њој исправно говорило“ (BAJARD 2008: 12).² Претходно именована и образложена трострука њринуда тера људе да лажу; штавише, „лагање је општа појава међу људима од пера, јер је сразмерно значају који придају књижевности“ (2008: 13).³ С лековитом и терапеутском наканом, Бајар жели да нам ублажи *несвесну кривицу* („*la culpabilité inconsciente*“) која нам је усађена у детињству и да нас охрабри да слободно и гласно, и без осећаја криже савести, изговоримо да нисмо прочитали поједине књиге које је, наводно неизоставно, требало да прочитамо.

Према средишњој тези Бајаровог есеја – сâм појам прочитане књиге је врло неодређен, јер наш однос према књигама није никакав непрекидан и једноличан процес каквим га поједини критичари лажно представљају. Стога, Бајар не користи ознаке *њрочитана књига* („*livre lu*“) и *нејрочитана књига* („*livre non lu*“), зато што он то сматра *вештачком дисјинкцијом* („*distinction artificielle*“) којом се подржава лажна представа о читању, што нам онда отежава да размишљамо о начину на који заиста доживљавамо читање (2008: 16;

² „ (...) il est même parfois souhaitable, pour parler avec justesse d’un livre, de ne pas l’avoir lu en entier, voire de ne pas l’avoir ouvert du tout (...) “ (BAYARD 2007: 14).

³ „ (...) dans le milieu des spécialistes, (...) le mensonge est général, puisqu’il est à la mesure de l’importance qu’y occupe le livre (...) “ (2007: 15).

2007: 18). Према француском теоретичару, многе образоване особе не читају, и „многи нечитаоци јесу образовани” (БАЈАР 2008: 27; „de nombreux non-lecteurs sont des personnes cultivées“, BAYARD 2007: 28), зато што „нечитање није пуко одсуство читања” (*Исиџо*; „la non-lecture n’est pas l’absence de lecture“, *Ibid.*). За овог француског професора, већина разговора о некој књизи не односи се само на њу, већ на већу целину коју творе бројне књиге – оне које смо читали, оне које смо прелистали, оне о којима смо читали, као и оне за које смо само чули. Тај простор Књиге, или књишко поље, француски теоретичар назива *колективна библиотека* („la bibliothèque collective“). Овладавање *колективном библиотеком* у средишту је сваког дискурса о књигама, јер разговор о једној књизи подразумева схватање односа између књига и утврђивање положаја једне књиге у односу на друге. Зато, још једном: „Образован човек није неко ко је прочитао ову или ону књигу, него неко ко уме да се снађе у целокупној књижевности” (2008: 25),⁴ јер, вештина разговора о књигама јесте умеће оријентације у књишком пољу.

Према томе, „прелиставање књига, без истинског читања, не спречава нас да о њима говоримо” (2008: 29),⁵ и понекад је нечитање плодносније за наше познавање једне књиге него да смо је стварно прочитали, тврди Бајар, јер – „многобројне наизглед непрочитане књиге ипак знатно утичу на нас посредством својих одјека који до нас допиру” (2008: 14).⁶ Стога: „Културан човек је онај који је кадар да се брзо снађе у књизи, што не значи да мора да је прочита у целости. Управо је супротно. Могло би се, штавише, рећи да му је то утолико мање потребно, уколико је његово умеће оријентисања развијеније.” (2008: 29)⁷ Прочитати књигу не значи задржати је у памћењу слојевито и живо као што је то било у чину непосредног читања, јер време неумитно покреће процес заборављања; зато, нема битне разлике између прелистане и прочитане књиге, будући да смо протоком времена изложени процесу *оитчијавања* („délecture“) у којем, како Бајар вели а позивајући се на Монтења – „све што смо прочитали бледи и ишчезава у магли заорава, док се прочитане књиге, напослетку сведене на неколико донекле упамћених страница или пак на пуке наслове, преображавају у магловите сенке које додирују само обресе наше свести” (2008: 63).⁸ Отуда Бајар оспорава било

⁴ „Être cultivé, ce n’est pas avoir lu tel ou tel livre, c’est savoir se repérer dans leur ensemble (...)“ (2007: 26).

⁵ „Parcourir les livres sans véritablement les lire n’interdit en rien de les commenter.“ (2007: 31)

⁶ „(...) de nombreux livres apparemment non lus ne sont pas sans exercer des effets sensibles sur nous, par les échos qui nous en parviennent (...)“ (2007: 16).

⁷ „Être cultivé, c’est être capable de se repérer rapidement dans un livre, et ce repérage n’implique pas de le lire intégralement, bien au contraire. Il serait même possible de dire que plus cette capacité sera grande, et moins il sera nécessaire de lire tel livre ne particulier“ (2007: 30)

⁸ „Plus que de lecture, c’est de *délecture* qu’il faudrait alors parler à la suite de Montaigne, pour qualifier ce mouvement incessant d’oubli des livres dans lequel nous sommes entraînés : un mouvement fait à la fois de disparition et de brouillage des références, qui transforme les livres, souvent réduits à leurs titres ou à quelques pages approximatives, en ombres vagues glissant à la surface de notre conscience.“ (2007: 61–62)

какав смисао категорији *прочитана књиџа* и закључује да „у то име, нечитање завређује инстинску одбрану, па чак и школску подуку” (2008: 27).⁹

3. КЊИЖЕВНА ОБАВЕШТЕНОСТ УМЕСТО УМЕТНИЧКОГ ДОЖИВЉАЈА. Није спорно да у интелектуалној комуникацији, како приватној тако и јавној, чак и у професионалној филолошкој, не само што помињемо и књиге које нисмо прочитали, него се и, даље од самог њиховог помена, позивамо на тезе, образложења и тумачења која нису проистекла из нашег непосредног искуства као читалаца одређене књиге, већ су она посредно усвојена преко секундарних извора. Ништа мање није истинито да на нас могу утицати и књиге које нисмо прочитали, то јест, да можемо да се препознамо у непочитаним књигама: на хамлетовску дилему, на кихотовску залудно-смешну борбу, на кафкијанску ситуацију, или на Антигонин бунт, покаткад се, можда и неретко, позивају и они који нису прочитали књижевна дела с чијим се јунацима поистовећују.

Тачно је да људски мозак није кадар да у памћењу сачува у потпуној живости ликове, ситуације и догађаје из прочитане књиге. Што време даље протиче, утолико и стечене информације о књизи бледе и бришу се.¹⁰ Међутим, ако и заборавимо на детаље, утисци о прочитаним књигама и утисци из прочитаних књига опстају живо, зато што су они естетско-интелектуалног реда и то нам омогућује да вредносно-аналитички, аргументовано утемељено, говоримо о једном књижевном делу или о ауторској стваралачкој природи. Што се тиче самих података – сижеа радње и ликова, то увек можемо да пронађемо и подсетимо се из других извора, уколико већ не правимо исцрпне личне забелешке на маргинама страница у самој књизи или на засебним листовима, а што нам умногоме олакшава да прођемо кроз раније већ прочитани текст.

То што прочитано бледи и временом се добрим делом заборави, понекад и потпуно, услед чега, наводно – „више него о самим књигама, ми са собом и другима разговарамо о приближним сећањима, измењеним под утицајем садашњих околности” (ВАЈАР 2008: 56),¹¹ ипак није довољан ни ваљан разлог да се устврди како је свеједно да ли смо прочитали једно књижевно дело или се о њему добро обавестили кроз претраге на Гуглу и прочитали препричани сиже и аналитички критички приказ, ни да се, следствено, закључи, а што Бајар чини, да уместо што трошимо време читајући целу књигу, можемо је прелистати, прочитати репрезентативне делове, и(ли) из

⁹ „À ce titre, elle [la non-lecture] mérite d’être défendue et même enseignée.” (2007: 28)

¹⁰ Међутим, нису сви људи подједнако заборавни. Наилазимо на особе које се подробно сећају ликова и догађаја из књига које су давно прочитале, што доказује да неки људи имају много боље меморијске способности од других. Док неке од нас одликује дуготрајно емотивно памћење, поједине особе су изузетни информацијски мнемоничари.

¹¹ „Plus que ces livres ainsi, nous nous entretenons, avec nous-mêmes et les autres, de souvenirs approximatifs, remaniés en fonction des circonstances du temps présent.” (2007: 55–56)

секундарних извора се подробно обавестити, јер нам све то довољно омогућаје да можемо темељно и сигурно да дискутујемо о (не)прочитаној књизи.

Бајар иде и даље – и не само што је свеједно јесмо ли прочитали или не књигу о којој говоримо, него је нечитање корисније од самог читања: „Говор о непровчитаним књигама истински је стваралачка делатност (...)” (2008: 166),¹² а „умеће да се речито говори о ономе што не познајемо врло [је] корисно и изван домена књижевности” (2008: 167–168).¹³ Будући да образовни систем и даље сакрализује књижевност, студенти су „спутани [су] поштовањем према текстовима и забранама да их мењају, приморани су да их уче напамет или да памте њихову *садржину*”, што онда спутава њихову маштовитост; и због свега тога – „наши студенти се не усуђују да *измишљају књије*” (2008: 167).¹⁴

Ако су битни само књишка обавештеност и умеће располагања информацијама, онда се с разлогом прибегава погодним техникама које штеде време у читању књига. Међутим, тиме се занемарује оно што и јесте бит књижевности и смисао читања књига – уметнички доживљај. Обавештеност није што и начитаност. Не постаје се начитан тако што се потражи резиме књиге или прочита постојећи критички приказ о књизи. То је пука обавештеност, и ма колико исцрпна била, и даље је само обавештеност, не и начитаност. Признајем Бајару да можемо бити тако добро опремљени информацијама да, наизглед, сигурно говоримо о некој књизи, али ми у том случају немамо уметнички доживљај. Сумњам да можемо надахнуто говорити о књизи коју нисмо прочитали, можемо само симулирати, али, уверљивост те симулације и даље није уметнички доживљај.

Бајару је, очигледно, битније како нешто изгледа, а не какво јесте у себи: да делује надахнуто уместо да се из надахнућа црпе аргументацијска аутентичност, да се приказује као знање уместо да је огледало учености, да лични перформанс остави добар утисак уместо да доживљено комуницира интересубјективно. Неговање привида, што јесте књишка обавештеност, уместо досезања суштине, која се открива у начитаности, човека чини површним, уљуљкује га у празноћи знања о књигама, надувава балоне његове сигурности у себе, подучава томе да је кључ успеха у перформерском наступу. Тако, према Бајару, посвећено читање само одузима време, а нама је, ради потпуне комуникацијске перформативности, нужно да смо начелно обавештени о књигама, а не да смо их заиста прочитали, јер наши разговори

¹² „Car parler de livres non lus est une véritable activité de création (...)” (2007: 160)

¹³ „Car savoir parler avec finesse de ce que l’on ne connaît pas vaut bien au-delà de l’univers des livres.” (2007: 161)

¹⁴ „C’est que nos étudiants ne se donnent pas le droit, l’enseignement ne jouant pas pleinement le rôle de désacralisation qui devrait être le sien, d’inventer les livres. Paralysés par le respect dû aux textes et l’interdit de les modifier, contraints de les apprendre par cœur ou de savoir ce qu’ils « contiennent », trop d’étudiants perdent leur capacité intérieure d’évasion, et s’interdisent de faire appel à leur imagination, dans des circonstances où celle-ci leur serait pourtant le plus utile.” (*Ibid.*)

о књигама нису разговори о прочитаном и доживљеном, него разговори о узајамном положају књига у простору Књиге, тј. у *колективној библиотеци* на којој почива културна сцена у датом тренутку, а чији савременици су саговорници-нечитаоци. Зато: „Културан и образован човек треба да трага за спознајом књижевних веза и спојева, а не за спознајом ове или оне појединачне књиге, као што железнички саобраћајац треба да се усредреди на односе између возова – на њихове везе и раскршћа – а не на садржај било које возне композиције” (2008: 24).¹⁵

На ову бесмислену аналогију вратићемо се касније. Сада бих бајаровском интелектуалцу и образованом не-читаоцу протиставио право интелектуалца и истинског читаоца. Читање надахњује, чулно побуђује, душевно окрепљује, духовно оплемењује. Књига тражи посвећеност, наше сензибилно ураћање у њу, а то се не постиже прелиставањем књиге. Читање не одузима време, него га испуњава на користан начин, јер се читајући књиге човек вишеструко изграђује, духовно расте, а ментално се крепи. Читање књига нас хуманизује. Књига нас измешта из пукe предметне баналности и омогућује најинтимнију везу са самим собом. Време проведено с књигом преображава се у непроцењиви *каирос* – у тренутке чија се важност мери интензитетом задовољства и квалитетом испуњености, а не утрошком израженим у мерним јединицама физичког времена. А управо се Бајар осврће само на физичку темпоралност, на *хронос* као неумитно протицање ограниченог времена које нам је дато као биолошким ентитетима. У том смислу, француски професор нас саветује да не губимо време читајући књиге посвећено, јер прочитано ионако избледи; стога, постаје свеједно да ли смо стварно прочитали неку књигу или се о њој обавестили подробно из друге руке. И кад већ ствари тако стоје, смисленије је и временски оперативније да кренемо пречицом.¹⁶

4. ЧИТАОЧЕВА СУБЈЕКТИВНОСТ УМЕСТО ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОГ КРИТИЧКОГ ТУМАЧЕЊА. Кроз читав полемички есеј, целокупно ауторово држање спрам начитаности је негативно и, ако не подругљиво, барем крајње неповерљиво: прочи-

¹⁵ „La communication et les correspondances, c'est bien cela que doit chercher à connaître l'homme cultivé, et non tel livre en particulier, de la même manière qu'un responsable du trafic ferroviaire doit être attentif aux relations entre les trains, c'est-à-dire à leurs croisements et leurs correspondances, et non au contenu individuel de tel ou tel convoi“ (2007: 26).

¹⁶ Ослонивши се аргументацијски на животну философију Музиловог библиотекара у *Човеку без особина* (Robert Musil, *Der Mann ohne Eigenschaften*, 1932), Бајар понавља да је „свако читање својеврсно расипање снаге у покаткад тежном и захтевном настојању да се овлада целином” (2008: 23). „Si le bibliothécaire de Musil me paraît sage, c'est par cette idée de *vue d'ensemble*, et je serais tenté d'appliquer à toute la culture ce qu'il dit des bibliothèques : celui qui met le nez dans les livres est perdu pour la culture, et même pour la lecture. Car il y a nécessairement un choix à faire, de par le nombre de livre existants, entre cette vue générale et chaque livre, et toute lecture est une perte d'énergie dans la tentative difficile et coûteuse en temps, pour maîtriser l'ensemble“ (2007: 25).

тати целу књигу сматра се митом, а енциклопедичност знања код појединца проистекла из мноштва прочитаних књига чини се мало вероватним. Зато што је човеково памћење непоуздано, онда је и „сâм појам прочитане књиге врло неодређен” (2008: 15), што, подсетимо се, француски теоретичар и наводи као средишњу тезу свог есеја.¹⁷ Отуда Бајар верује у компилацијску еклектичност, те зато заговара читалачку оперативност. Непоузданост нашег памћења чини све релативним, што значи субјективним, а на *субјективно* читање француски професор кани да охрабри студенте, као и читаоце свог бестселера провокативног наслова. Оно што Бајар заговара јесте произвољно читање којим занемарујемо стваралачко-сензитивни и друштвено-идеолошки контекст књижевног дела, олако читање којим се књига не утискује у нас. Тиме његова полемичка студија охрабрујућег наслова позива на благоволну површност и на ослобађајуће нечитање књига.

Није Бајар ни смеон ни испред свог времена. Потпуно у сагласју с духом епохе у којој живи, он је *савремен*. Француски теоретичар језди на таласу когнитивног и културолошког релативизма, те владајуће струје наше савремености у књижевним истраживањима и у друштвено-хуманистичким наукама, која се уобичајено и магловито назива *постмодернизам*. Према проницљивој дефиницији Сокала и Брикмона (SOKAL – BRICMON 2018: 23), то је *интелектуална сторуја* коју одликује то што мање-више експлицитно одбацује рационалистичку традицију просветитељства и изводи теоријске елаборације независне од било какве емпиријске провере, а научна истраживања третира као *наративе* или као друштвене конструкције међу другим таквим.¹⁸

Тако је за Пјера Бајара књижевни текст *променљив предмет* („cet objet infiniment mobile qu'est un texte littéraire“, 2007: 159), у смислу да се он мења кад год је тема разговора или писане расправе, јер се „књига изнова ствара у сваком читању” (2008: 167; „un livre se réinvente à chaque lecture“, 2007: 161) и њено тумачење се заснива на субјективности сваког читаоца. На то можемо одговорити следећим противаргументом: препустити књижевни текст крајње субјективном читању и произвољном тумачењу, значи порећи му интерсубјективну стварност, ону која подразумева заједничко искуство шта га творе здраворазумски успостављене естетско-етичке норме а које регулишу једну подразумевану раван читања и разумевања, истоветну код свих нас, и један заједнички ниво тумачења.¹⁹ То не значи да постоји једно, исправно

¹⁷ „(...) la thèse générale de cet essai [qui] veut que la notion de livre lu soit ambiguë (...)“ (2007: 17).

¹⁸ „De vastes secteurs des études littéraires et des sciences humaines semblent s'être convertis à ce que nous appellerons, pour simplifier, le *postmodernisme*, un courant intellectuel caractérisé par le rejet plus ou moins explicite de la tradition rationaliste des Lumières, par des élaborations théoriques indépendantes de tout test empirique, et par un relativisme cognitif et culturel qui traite les sciences comme des *narrations* ou des constructions sociales parmi d'autres“ (SOKAL – BRICMONT 1997: 33).

¹⁹ Прибегнимо овде Хараријевом прецизном и језгровитом разликовању: у *објективној стварности* ствари постоје независно од наших веровања и осећања (сила теже, на пример);

и објективно, тумачење књижевног дела, спрам којег су онда сва друга тумачења, будући субјективна, тиме и погрешна – како су новокритичарски правци из друге половине 20. века набедили твз. традиционалну критику да она баш то заступа. Објективност читања књижевног дела и његовог тумачења заснива се на пишево-читаочевој и међучиталачкој интересубјективности, а што подразумева контекстуализацију и читања и тумачења. Науспрот томе, постмодерни критичари извлаче књижевно дело из његовог контекста и произвољно га тумаче.

Простор књиге оживљава се сваким појединачним читањем, а он се испуњава мисаоно-емотивним препознавањем, ослушкивањем и упоређивањем између читаочевог сензибилитета и пишевог духа. Стваралачки гениј комуницира са својом публиком и спрам читаоца писац уграђује и очекивање које је чулно (естетско) и мисаоно (етичко). Читањем потакнут доживљај јесте одјек пишеве експресије у читаочевој импресији, и једино прави уметнички доживљај има вишеструку вредност: у нама оставља дубоког трага, побуђује на размишљање и емотивно нас отвара. Како вели Псеудо Лонгин, нама непознати аутор старогрчког списа *О узвишеном* (Λογγίνος, *Περὶ ὕψους* / Longīnos, *Peri Hypsūs*), а поводом уметничког доживљаја књижевног дела: „Заиста, оно је велико и узвишено кад о томе обилно медитирамо. (...) То се утисне чврсто и неизбрисиво у наше памћење” (PSEUDO LONGIN 1980: 14). Како то елаборира Умберто Еко у студији *Lector in fabula* (Еко 1985: 84–85), читање је *интерјерјетивна фаза* којом се *експресија* актуализује у *садржину* – коју зовемо књижевни текст, а она одсликава *јенерјетивне фазе*, тј. пишев стваралачи процес. У *јенерјетивне фазе* писац већ учитава очекивану читаочеву сарадњу, тј. антиципира тумачење свог књижевног дела. Стога, књижевно дело је забран уметничке комуникације између пишеве експресије и њоме подстакнуте читаочево импресије. Тако, „дјеловањем истините узвишености”, читајмо – правог уметничког дела, „наша се душа на неки начин природно уздиже, обухваћена неким племенитим заносом и радосћу као да је она сама створила оно што је чула” (PSEUDO LONGIN 1980: 13).

Књишки забран сродништва између свих читалаца који нам омогућује да произведемо интересубјективну реакцију коју је писац антиципирао твори, изражено аристотеловским појмом – *koinè aisthesis*, или латинским – *sensus communis*, поједностављено – здрав разум. Усаглашени око здраворазумске разложности, друштвене етике и културне политике, ми успостављамо интересубјективну стварност која је предуслов за међуљудску комуникацију и духовну интеракцију. Тако, логичко расуђивање подразумева

субјективна стварност зависи од мојих личних веровања и осећања (ако се на објективним медицинским тестовима утврди да сам здрав, а мене ипак мучи оштар бол у глави, онда је тај бол за мене стопостотно стваран); трећи је *интерсубјективни ниво стварности* и он не зависи од веровања и осећања појединачних људских јединки, него од комуникације међу многим људским бићима (интерсубјективни ентитети су, на пример, нација, устав, морал, новац) (HARARI 2018: 182).

контекстуализацију, а она је споразумно одређена. Међутим, изокренутим резоновањем, француска нова критика од средине 20. века одбацила је логичку разложност као лажну представу некакве химерне објективности, и не само што је од аутора отуђила његов текст, претходно утврдивши да је такозвана пишчева намера такође химера коју нам је традиционална књижевноисторијска критика била наметнула, него је и само књижевно дело лишила његовог стварног контекста и тако га препустила сновиђењима постмодерних тумачења.

За симболички почетак овог постмодерног опсенарства у књижевним проучавањима може се узети 1963. година, када је објављен Бартов есеј *О Расину* (Barthes, *Sur Racine*), на који је Ремон Пикар реаговао трактатом *Нова кријтика или нова њревар* (Picard, *Nouvelle critique ou nouvelle imposture*, 1965). Пикар се није дао завести Бартовим „идеолошким опсенарством, дијалектичком еквилибристиком, вербалним илуминацијама и неспорним али застрањеним талентом” (PICARD 1965: 85),²⁰ а којима је, тада пионир једне нове дисциплине, а сада једно од божанстава наратологије, освојио тадашњу читалачку и културну јавност. Пикар се тада забринуо, а данас увиђамо да је то било пророчки, да неће остати ништа што се може одупрети надолazeћој новој критици која разара структуре књижевног дела и дисквалификује логичку мисао и чињенице. Новокритичари разматрају књижевно дело као колекцију знакова чије значење се налази другде, и та се изванкњижевна другост узима за смисао самог дела које, тиме, није ништа друго до „спремниште докумената, симптома, знакова, из којих критика црпе слободно зарад својих конструкција”.²¹ Зато, према Пикару (1965: 127), нова критика живи од митологије, јер уместо да се бави оним што писац казује, она се бави оним што га наводно одаје, те тако, тражећи извор оног што је писац рекао, а да то није хтео свесно, критичар се излаже томе да не разуме шта је писац рекао хотећи да то и каже.

На Пикарову аргументацију којом се обарају *новокритичарска бунцања*,²² Барт је узвратио памфлетским манифестом *Кријтика и истина* (*Critique et vérité*, 1966).²³ А узвратио је произвољно и неозбиљно (BARTHES 1999: 37, 60, 62): нова критика неће да говори *објективно, с укусом и јасно*, ни да истражује *њун смисао дела*, већ књижевно дело извлачи из контекста, празни га

²⁰ Сви наводи из Пикара у преводу су аутора овог чланка.

²¹ „Ainsi conçue, ce qu'on appelait traditionnellement l'œuvre littéraire devient un réservoir de documents, de symptômes, de signes, où la critique puise librement pour ses constructions (...)” (PICARD 1965: 121)

²² „Разумљиво је сада зашто су, тако често, тумачења нове критике, начисто, бунцања.” („On comprend ici pourquoi, si souvent, les interprétations de la nouvelle critique sont proprement délirantes” PICARD 1965: 131–132).

²³ Антоан Компањон је кроз реторско питање – „Барт је узвратио Пикару, а да ли му је заиста одговорио”, оправдано отворио дилему у погледу Бартовог одговора Пикару (COMPAGNON 2011). Критичку анализу и вредновање полемичког сучељења између Пикара и Барта видети у раду: VUČELJ 2019.

од *йуної смисла* да би у њега учитала *йразан смисао* који обухвата сваки могући смисао. Казано Пикаровим речима (1965: 51–52): сва Бартова мисаона пометња је заогрнута језиком разметљиве јасноће којом се глупостима даје научни престиж.

Француска нова критика, и сви њени изданци у другој половини 20. века, суштински је антикњижевна, као што су то и квазипоетике дадаизма и надреализма, и Барту савремен улипизам,²⁴ антикњижевни покрет на који се позива Пјер Бајар, а којем он дугује своју тезу о антиципираном плагијату. Наиме, француски професор жели да утемељи *криџику антиџиџиације* („critique de l'anticipation“): тако он у есеју *Будућносџ је најисана* (*Demain est écrit*, 2005) разматра наводни утицај будућних догађаја на књижевна дела,²⁵ док у *Антиџиџицираном џлаџијатију* (*Le plagiat par anticipation*, 2009) открива утицај будућних књижевних текстова на писце из прошлости.²⁶ Притом се

²⁴ Радионица потенцијалне књижевности (Ouvroir de littérature potentielle), покренута 1960. године у Паризу од стране десетак песника, сликара и математичара као Семинар експерименталне књижевности (Sélitex – Séminaire de littérature expérimentale), што је био и првобитни назив овог називикњижевног пискарања које дуже од пола столећа опстаје под квазипоетичком одредницом Улипо (Oulipo), у своје књижевне *жанрове* уписује и ове: *азбучник* („Abécédaire“) – текст у којем речи, једна за другом, својим првим словом прате редослед слова у абеди; *антиџерима* („Antérime“) – песма с римовањем почетних слогова у стиховима; *лиџоџрам* („Lipogramme“) – текст састављен од речи које на садрже једно одређено слово алфабета које је циљано искључено; *џауџоџрам* („Tautogramme“) – текст чије све речи почињу истим словом алфабета, као и *џроџресивни џауџоџрам* („Tautogramme progressif“) – примена схеме уједначеног кружног понављања кроз цео текст почетног слова прве, друге и треће речи; ново писање текста методом *Сегме именице* („S+7“) која подразумева замену сваке именице оном именицом која јој следи као седма по реду у лексичком инвентару званом Речник. Видети: OULIPO 1981.

²⁵ „Бивајући зависно, а дело је то у односу на своју земљу, епоху и писца који га је написао, оно је, дакле, увек поимано као последица оног што му претходи, а никада оног што му следи. Према томе, је ли забрањено да се ствари преокрену и да се запитамо у којој је мери једно дело, барем у неким случајевима, претрпело више утицај из будућних догађаја него из прошлих?“ [превод је аутора овог чланка]. („Dépendance, l'œuvre l'est par rapport à son pays, à son temps, à l'écrivain qui l'a composée, donc toujours perçue comme la conséquence de ce qui la précède, jamais de ce qui la suit. Or est-il interdit de poser autrement les choses et de se demander dans quelle mesure l'œuvre ne serait pas, au moins dans certains cas, influencée par l'avenir plutôt que par le passé?“) (BAYARD 2005: 15). Иначе, Бајар у овом есеју надахнуће за теоријска сновиђења добија од надреалистичког гуруа Бретона (André Breton) коме одаје признање у свом предговору, као и швајцарском психоаналитичару Бодуену (Charles Baudouin).

²⁶ „Занимљиво је, наиме, да је један облик крађе идеја изгледа измакао критици, облик који се односи на позајмице које су писци узели не од својих претходника, већ од писаца који су им уследили. И док се класични плагијат редовно и праведно осуђује, антиципирани плагијат заокупља тек мало пажње читалаца, чак и оних најпажљивијих“ (БАЈАР 2010: 11). „Curieusement en effet, une forme de vol d'idées semble avoir échappé à la critique, celle qui concerne les emprunts faits par les écrivains, non pas à ceux qui les ont précédés, mais à ceux qui les ont suivis. Alors que le plagiat classique est régulièrement et justement dénoncé, le plagiat par anticipation ne retient que peu l'attention des lecteurs, même les plus attentifs“ (BAYARD 2009: 14).

аутор позива на *моралну дужност* која га је подстакла – да укаже на велике писце из прошлости који се низу устезали тога да се инспиришу неким будућим аутором. Тиме Бајар себи удељује истраживачку мисију – „да се одређеним књижевницима врати добро које им је било неправедно одузето”, притом не ускраћујући признање ни писцима-претходницима јер њихово плагирање потоњих писаца није било смишљено (2010: 12).²⁷ Тако, посматрано у историјском времену које је *линеарно* и *непрекидно*, а које Бајар одбацује, средњовековни трувери који су писали романе о љубави Тристана и Изолде претходили су романтичарима из 19. века. А заправо, према књижевном времену које је *рејтроспективно* и *испрекидано*, а које Бајар једино и признаје, труверима из 12. века стваралачки претходе романтичари. Отуда, француски професор закључује да се лирска димензија романа о Тристану и Изолди објашњава романтизмом који је *будући извор* којим су се нападали средњовековни трувери.

Бојан Савић Остојић објашњава да опаском да је у *Роману о Тристану и Изолди* плагирана романтичарска поетика „Бајар заправо жели да истакне да споменута тема није у средњовековној књижевности била до те мере освешћена као у романтичарском добу” (SAVIĆ OSTOJIĆ 2011: 230). У свом рецепцијском уозбиљавању Бајарове неозбиљне критичке елаборације Савић Остојић истиче (2011: 231) да ако узмемо у обзир то да је француски теоретичар наумио да искорени митове везане за писца и епоху, „да раскринка вредновање књижевног дела на основу *миљеа* и *йренуика*”, онда ће нам бити јасније зашто је Софокла прогласио плагијатором Фројда и полицијских романа, а зашто Лоренса Стерна сматра достојним наследником Џојса и писаца новог романа.²⁸

Измиче ли некима од нас бајаровска иронија? Или, радије – *хумор*, јер на тој речи инсистирају епигони који су се окупили на Универзитету Гдањску на научном скупу *Поводом Пјера Бајара и књића које нисмо йрочићали* („Autour d’une absence : non-lecture(s), lectures & délecture“, Uniwersytet Gdański, 2009), а на ком су се учесници утркивали ко ће последније да примени бајаровску *йеоријску фикцију* („la fiction théorique“).²⁹ Да ли су неки од нас критички хендикепирани те се стога не надахњујемо тзв. *антийицићираном критичком*, као што то, на пример, чини Томаш Свобода (SWOBODA 2011: 96) који тако Ролана Барта из 1975. године *йрејознаје* као *антийицићираној*

²⁷ „Si ce livre est avant tout animé par une exigence morale – redonner à certains écrivains un bien dont ils ont été injustement privés –, il ne se situe pas du tout dans une logique exclusive de condamnation, mais entend également rendre hommage aux auteurs dont il met par ailleurs en cause les méthodes“ (2009 : 14).

²⁸ И Снежана Калинић, преводитељка есеја *Како да љоворимо о књићама које нисмо йрочићали?*, у свом поговору оцењује да је Бајар промишљено изабрао *козерски йон*, те да шаљив приступ озбиљним књижевним проблемима не умањује лудидност његових теоријских увида. (BAJAR 2008: 170).

²⁹ Аналитички преглед конференцијских излагања доступан је у раду: MAZURIC 2012.

їлайїјайїора Пјера Бајара из 2007. године. То што кројачи-опсенари у Андерсеновој бајци прстима држе праву иглу не значи да у њу утињу стварни конач и да шију прекрасно одело за цара, невидљиво само онима ограниченог интелекта.

5. Закључно побивање БАЛАРА. Науспрот ранијем енциклопедијском знању и ерудитској начитаности, којима се тежило, мање-више, све до осамдесетих година 20. века, у последњих четврт столећа, које је у знаку релативизовања свега и свеопштег упросечавања, популаризују се технике тзв. брзог читања и методе књижевне упућености, а што се своди на читање и тумачење наводно репрезентативних књижевних одломака. Таквим приступом се заобилази истински књижевни доживљај, а уместо хуманистичке етичко-естетске подуке људи се подстичу на то да свој дух сведу на корисну обавештеност. *Субјективно* тумачење, које заговарају постмодерни опсенари, само је површни, произвољни и неозбиљни егзибиционизам разноразних продаваца магле чију клијентелу чине наивни, духовно сиромашни, интелектуалци-снобови, као и бројни конформисти из страха да не испадну смешни и не разоткрију се као глупи, попут свих оних у Андерсеновој бајци који не виде царско одело, него услед наводног недостатка духа једино опажају да је владар го.

Да читаоци могу различито доживети једну исту књигу, и различито је и вредновати, то није спорно. Али, то нема везе с партикуларним површним читањем и лаичко произвољним тумачењем књижевног дела од стране сваког појединца, а што заговара Бајар, већ са разликовним нијансама у сензибилитету на којима почивају индивидуалне особености, а што не доводи у питање интерсубјективно поље читалачке кохабитације. Оспорити објективност читања и тумачења и наместо тога прогласити право на мноштво појединачних читања с исконструисаним тумачењима која се не потврђују ни у каквом интерсубјективном искуству, осим у конформистички симулираној рецепцији, врховно је начело данас владајућег култа постмодерног опсенарства.

У *Ејилоу* есеја *Како да њоворимо о књијама које нисмо ѡрочїїали?*, аутор изјављује да настоји да студенте уведе у *свей сїваралацїїва* („le monde de la création“), а то се постиже тако што у њима буди осећај за *умейносїї измищљања* („les arts de l'invention“). Бајар потом саветује професорима да својим ученицима помогну „да се довољно ослободе од веза са књижевним делима да би и сами постали књижевници” (2008: 168).³⁰ И на самом крају, а у духу читавог есеја, аутор поручује да ће доследно и искрено наставити да говори о књигама које није прочитао, не допуштајући критичарима да га скрену с тог пута.³¹

³⁰ „Tout enseignement devrait tendre à aider ceux qui le reçoivent à acquérir suffisamment de liberté par rapport aux œuvres pour devenir eux-mêmes des écrivains ou des artistes“ (2007: 162).

³¹ „Pour toutes les raisons évoquées dans cet essai, je continuerai donc pour ma part, sans me laisser détourner de ma voie par les critiques, à parler avec autant de constance et de sérénité des livres que je n'ai pas lus“ (2007: 162).

За разлику od француског професора који подстиче на примену техника симулације читања, требало би да подучавамо студенте томе да кроз посвећено читање књига развијамо когнитивне способности, богатимо свој речник и, следствено, продубљеније размишљамо и прецизније и јасније се вербално изражавамо. Насупрот бајаровској *корисној обавешћености* о књигама, требало би да заговарамо истинско и продубљено читање, јер нас оно чини свестранијим, богати нам дух, отвара видике. Преданим читањем књига етички се изграђујемо и развијамо естетски сензибилитет. Насупрот томе, *бајаровско нечићање* књига заговара проблематичну педагогију, релативизује истинско знање, ствара лажну слику о учености и подстиче на самоуверену површност.

Дечак из Андерсенове бајке је могао да упре прстом на голог цара, зато што, у својој спонтаности и искрености, он не зна за последице. Одрасли су, пак, свесни по себе могућих непријатности и јавне компромитације. У нашој филолошкој причи улог је властита стручност. У недостатку бољих аргумената и Роланд Барт (1999: 81) се бранио тиме да *нова критика* садржи скривену поругу и *аутоиронију* коју *сџара критика*, због своје *озбиљности*, не уме да препозна. Је ли у Бајаровом случају заиста реч о дубокоумној критичкој иронији или о теоријском шегачењу, тиме онда и о још једној интелектуалној превари? Забрињавајуће су интелектуалне и друштвено-културолошке последице деловања такве школе критике која је кренула од Барта и у међувремену се, преко читаве армије наратолога, институционализовала кроз универзитетску подуку и академско истраживање, а којој данас пристаје бајаровски термин *теоријска фикција*.³²

Према овде раније наведеној бајаровској метафори, образована особа је *железнички скрејничар* што познаје односе између *возова* (књига), али не и *садржај возне композиције* (прочитана књига). На тај исти бајаровски воз, који јури шинама свеопштег релативизма, а за који улазну карту нема логичко расуђивање које почива на контекстуализацији и, следствено, интересубјективном односу, данас се на успутним станицама каче вагони наратолошке схоластике, апстрактне уметности и инсталационог перформанса, говора политичке коректности и његовог наказног чеда званог *култура брисања* (*cancel culture*). Крајње одредиште на које нас одводи један такав воз већ се назире: постмодерно тројство – Постистина, Постморал, Постхуманост. Године 1965, Пикар је констатовао да критика тријумфује, а да је критички

³² Као рецензент у универзитетском филолошком часопису, за један истраживачки чланак који су одликовале чврста елаборацијска структура и аналитичност у излагању, а у којем је понајмање било речи о самом књижевном делу што је насловни предмет разматрања, написао сам следећу *ирейоруку*: „У савременим филолошко-хуманистичким истраживањима, владајуће и препоручено, једно књижевно дело је повод за наратолошку схоластику коју одликују теоријско-критичко уопштавање, исцрпност у библиографским референцама и књижевна отпредмећеност у анализи. У том смислу, ово је добар рад који се препоручује да буде објављен.”

дух мртав, али се понадао да је он можда само уснуо на извесно време.³³ Године 2022, потврђујем: критички дух се још није пробудио, а критичка сновиђења све су бројнија.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- BARTHES, Roland. *Critique et vérité*. 1ère édition 1966. Paris : Éditions du Seuil, 1999.
- BAYARD, Pierre. *Comment parler des livres que l'on n'a pas lus ?*. Paris : Les Éditions de Minuit, 2007.
- BAYARD, Pierre. *Demain est écrit*. Paris : Les Édition de Minuit, 2005.
- BAYARD, Pierre. *Le plagiat par anticipation*. Paris : Les Éditions de Minuit, 2009.
- COMPAGNON, Antoine. 1966 : Annus mirabilis – Barthes versus Picard. *Cours du 8 février 2011 au Collège de France*. <<http://www.college-de-france.fr/site/antoine-compagnon/course-2011-02-08-16h30.htm>> 11. 8. 2018.
- ECO, Umberto. *Lector in fabula, Le rôle du lecteur ou la Coopération interprétative dans les textes narratifs*. Paris : Grasset, 1985.
- MAZAURIC, Catherine. Autour d'une absence : non-lecture(s), lectures & délecture. *Acta fabula* XIII/ 7 (2012). <<http://www.fabula.org/acta/document7203.php>> 25. 10. 2021.
- OULIPO. *Atlas de littérature potentielle*. Paris : Gallimard, 1981.
- PICARD, Raymond. *Nouvelle critique ou nouvelle imposture*. Utrecht : éditeur Jean-Jacques Pauvert, 1965.
- SOKAL, Alan, Jean BRICMONT. *Impostures intellectuelles*. Paris : Édition Odile Jacob, 1997.
- SWOBODA, Tomasz. Comment aimer les livres que l'on n'a pas lus ? Réflexions en marge de quelques livres oubliés. *Cahiers ERTA* 2 (2011) : 91–98.

*

- BAJAR, Pjer. *Anticipirani plagijat*. Prevod Mira Popović. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- BAJAR, Pjer. *Kako da govorimo o knjigama koje nismo pročitali?*. Prevod Snežana Kalinić. Beograd: Službeni glasnik, 2008.
- HARARI, Juval Noa. *Homo Deus – kratka istorija sutrašnjice*. Prevod Tatjana Bižić. Beograd: Laguna, 2018.
- PSEUDO LONGIN. *O uzvišenom*. Prevod Ton Smerdel. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1980.
- SAVIĆ OSTOJIĆ, Bojan. Kako potkradati buduće autore (i proći nekažnjeno). *Polja*, LVI/467 (2011): 228–231.
- SOKAL, Alan, Žan BRIKMON. *Intelektualni šarlatani*. Prevod Slobodan Damjanović. Beograd: Dereta, 2018.
- VUČELJ, Nermin. Preispitivanje francuske nove kritike ili reaktualizovanje spora Pikar – Bart. Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić (ur.). *Jezik, književnost, teorija*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu, 2019, 429–439.

³³ „La critique joue un rôle considérable dans notre vie intellectuelle: elle triomphe, mais on croirait que l'esprit critique est mort. Souhaitons qu'il ne soit qu'endormi“ (1965: 149).

Nermin S. Vučelj

RÉFUTATION DE PIERRE BAYARD,
OU COMMENT PARLER DES LIVRES QUE L'ON A LUS

Résumé

Le présent article a pour but de réfuter la théorie de la fiction critique que Pierre Bayard a inaugurée dans plusieurs de ses essais, la pratique en tant que professeur universitaire et la recommande aux chercheurs en littérature et aux lecteurs en général. Au centre de cette réfutation critique de la théorie bayardienne se trouve son essai *Comment parler des livres que l'on n'a pas lus ?*, dans lequel l'auteur offre certaines conclusions que cet article tente de contester, telles que : l'appréciation d'un livre n'implique pas sa lecture préalable ; parler de livres non lus est une véritable activité de création ; la non-lecture mérite d'être défendue. Cet article tente de problématiser la théorie bayardienne en la réexaminant dans le contexte des courants postmodernes qui ont fait aliéner la littérature de son essence.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за француски језик и књижевност
nermin.vucelj@filfak.ni.ac.rs

Примљен: 31. јануара 2022. године
Прихваћен за штампу марта 2022. године

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут,
у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 1. св. LXXI књиге Зборника Матице српске за књижевност и језик
закључена је 20. фебруара 2023. године.

Штампање је завршено априла 2023.

Издаје Матица српска, Нови Сад

www.maticasrpska.org.rs
e-mail: zmskj@maticasrpska.org.rs

За издавача:
Проф. др Драћан Сџанић
председник Матице српске

Стручни сарадник: *мрр Милена Кулић*

Секретар Уредништва: *др Исидора Бјелаковић*

Лектор и коректор: *др Маја Сџокин*

Технички уредник: *Вукица Туцаков*

Слова за корице израдио: *Драћан Вишекруна*

Тираж: 500

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампање Зборника Матице српске за књижевност и језик помогло је
Министарство културе и информисања Републике Србије
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампа: Сајнос, Нови Сад

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
80+82(082)

ЗБОРНИК Матице српске за књижевност и језик /
главни и одговорни уредник Јован Делић. – 1953, књ. 1– .
– Нови Сад : Матица српска, 1954– . – 24 cm
Три пута годишње.

ISSN 0543-1220

COBISS.SR-ID 9627138